

Др Весна Ђукић¹

Стратешке дилеме савремене културне политике у Србији – колико смо далеко од уравнотеженог деловања

Апстракт

Истраживање показује капацитет државних органа управе за одрживи развој друштва и уравнотежено деловање на дихотомне екстреме развијене од стране јавних практичних политика вођених на територији Србије у области економије, културе и просвете почев од ране фазе индустријализације почетком 18. века све до данас, с циљем да се проучи њихов утицај на начин живота, уоче сличности и разлике, анализирају снаге и слабости и укаже на правац деловања културне политике у будућности.

Кључне речи: стратешке дилеме, државни органи управе, одрживи развој, уравнотежено деловање, јавне практичне политике, индустријализација, начин живота, транзиционе културне политике, Србија

Увод

Предмет рада су стратешке дилеме (Matarasso, Landry, 2003) транзиционих културних политика у Србији од којих су неке тема јавних дебата, док се о неким дилемама у јавности још увек не расправља.

Начелна дилема о којој се воде расправе односи се на разумевање културе као вредности по себи или културе као развојне димензије друштва повезана је са елитистичким схватањем социокултурних функција елитних институција културе. Оне културу традиционално препознају као буџетског потрошача - с једне стране, а с друге - преко социоекономских функција културних и креативних индустрија, као произвођача, што омогућава отварање нових радних места и економски развој (Рикаловић, 2010; Рикаловић 2011; Ђукић 2012. и др). Дилема одлучивања и имплементације: саветодавна или законодавна улога повезана је са надлежностима новооснованог Националног савета за културу и питањем постојећег модела културне политике. Он је Законом о култури Савету дао консултативну улогу на супрот могућности стратешког опредељења за парламентарни модел заснован на принципу „дужина руке“ (arms length). Разлика је у преношењу дела одговорности одлучивања на стручна тела што је то већ учињено у области медијске (Радиодифузни савет и РРА) и просветне политике (Национални просветни савет, Савет за високо образовање и сл), као и других јавних практичних политика у Србији (Закон о култури у делу о Националном савету; Драгићевић Шеших 2011²; Ђукић 2012: 104-108 и др). Дебатоване су и дилеме: институционална или ванинституционална парадигма развоја културе (Голубовић, Јарић, 2010;

¹ редовни професор Универзитета уметности у Београду
e-mail: djukic.vesna@gmail.com

² Изјава у емисији „Хоћу да знам“ емитованој на ТВ Б92 23. новембра 2012. о кризи одлучивања у култури и послушничком менталитету

Цветичанин, 2010), ресорне или међуресорне области културне политике (Закон о култури у делу о Стратегији културног развоја; Ђукић, 2012:357-374) и многе друге.

Међутим, бројне стратешке дилеме остале су изван јавног простора и о њима културна јавност не дебатује. Међу њима су најбројније дилеме социјалног развоја које имају највећи потенцијал да утичу на квалитет живота грађана, па тиме и концептуализацију културне политике у Србији: унутрашња-спољашња култура, ендогени-егзогени ресурси, село-град и многе друге.

Имајући то у виду, циљ истраживања је да сагледа комплексност културне политике и анализира њене капацитете за демократизацију културног система. У том смислу, културна политика ће овде бити схваћена као јавна практична политика државних органа управе и парламентарних тела у области културе чија је сврха да одговори на потребе и проблеме друштва и посебних друштвених група (Ђукић, 2012:26,27), а демократизација културног система - као способност доносилаца одлука на локалном нивоу да кроз партиципацију у управљању и одлучивању (Ђукић, 2012:68,69) уравнотеже деловање проналажењем осетљиве тачке равнотеже између бројних дихотомија. Свака од њих репрезентује потребе и проблеме одређених друштвених група које, без разлике, имају подједнако право на културу, и то како на њено стварање и коришћење, тако и на учешће у процесу одлучивања о питањима која се односе на свакодневни живот. Стога ће култура у раду бити схваћена као комплекс духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних особина које карактеришу друштво или друштвену групу обухватајући не само уметност и писмо, већ и начин живота, људска права, вредносне системе, традиције и веровања (УНЕСКО, 1982).

Емпиријско истраживање засновано је на студији случаја административног, индустријског и културног центра Јужног Баната - града Панчева и села на његовој територији који се може сматрати репрезентативним примером усклађеног деловања економске, просветне и културне политике чије су активности од пресудног утицаја на квалитет живота грађана почев од 18. века до данас.

Унутрашња и спољашња култура

Прва у низу дилема повезана је са разумевањем значења појма култура, а за потребе анализе ове стратешке дилеме, ослонићемо се на теорију антрополога Едварда Сапира (Сапир, 1974). Она дефинише праву - унутрашњу културу која делује од појединца ка циљевима разноликим креативним иницијативама „од доле на горе“ (*bottom up*) да би се задовољили стваралачки и емоционални пориви појединаца и културних група у хетерогеном друштву и, патворену – спољашњу културу, као резултат тенденције уједноображавања и хомогенизације која се развија наметањем одређеног културног модела „од горе на доле“ (*top down*).

Према Сапиру, права култура је унутрашња и делује од појединца ка циљевима. Она не мора бити ни висока ни ниска – већ је само инхерентно хармонична, уравнотежена и самозадовољавајућа. Представља израз „богато уразноличено“, а ипак некако јединственог и доследног става према животу са којег се смисао сваког појединог елемента цивилизације сагледа у његовој вези са

свим другим елементима. Права култура је, идеално узев, култура у којој ништа није лишено духовног смисла, у којој ниједан важан део општег делања не носи са собом осећање осујећености, погрешно усмереног или емоционално равнодушног прегнућа. У правој култури се не прихвата да појединац буде пуки завртањ, ентитет чији се једини *raison d'être* налази у потчињавању некој колективној сврси које он није свестан или која је тек од неке далеке релевантности за његова занимања и стремљења. Главне делатности појединца морају непосредно задовољавати његове властите стваралачке и емоционалне пориве, морају вазда бити нешто више од пуких средстава за остваривање неког циља (Сапир, 1974:75,76).

Проблем је, међутим, у томе што уопштено узев, права култура лакше опстаје на нижем нивоу цивилизације будући је тада уразноличавање појединца с обзиром на друштвене и економске функције много мање, па прети и мања могућност од „свођења појединца на непојмљив фрагмент друштвеног организма“. Зато је питање: како пожњети неоспорна добра од великог уразноличавања функција, а истовремено не изгубити из вида појединца као језгро живих културних активности (Сапир, 1974:75, 76, 78, 80). На тај велик и сложен проблем за сваку цивилизацију која се брзо усложњава, није лако дати одговор, нарочито имујући у виду којим путем је цивилизација кренула после Другог светског рата. Да проблем буде тежи за решавање, у Србији су се током друге половине 20.века путеви капиталистичког, комунистичког и социјалистичког развоја формално раздвојили, иако су се суштински у великој мери укрштали. Ово укрштање односи се пре свега на индустријализацију и урбанизацију као основне карактеристике модернизације у „доба развоја“ (Закс, 2001). Те разлике, као и сличности у развоју, толико су уразноличиле друштвене и економске функције да је друштво, у Србији и остатку света, подједнако тежећи модернизацији, у великој мери изгубило из вида потребе и потенцијале појединца.

Тако је културна политика у Србији током друге половине 20.века доспела на другу страну дихотомије – до спољашње културе која саму себе не гради из средишњих занимања и жеља њених носилаца, већ делује од општих циљева ка појединцу (Сапир, 1974:78). И, док се унутрашња култура преноси спонтано, васпитањем унутар породице и мањих друштвених група унутар локалне заједнице у којима и настаје, спољашњу културу преноси организован систем развоја културних потреба (Драгићевић Шешкић, Стојковић, 2011:25-33). Он је оличен у два етаблираним институционалним формама унутар којих се организовано одвијају инкултурациони процеси: школи као првој установи за усвајање прихваћених културних вредности у одређеној средини и другим установама културе у којима су се чувала културна добра (библиотеке, архиви и сл), популарисала и представљала културној јавности (музеји, галерије, позоришта, концертне дворане и сл). Овај организован систем развио је и сасвим специфичан модел деловања у култури – културни дифузионизам (Драгићевић-Шешкић, Драгојевић, 2005:21) с циљем да омогући преношење универзалних знања и доступност елитне културе чије су карактеристике репрезентативност и извршеност. Међутим, у недемократској Југославији он се трансформисао у „диктатуру над потребама“ (Голубовић, 1984; Хелер, Маркус, Фехер,1986).

Студија случаја: Дисконтинуитет просветног система на територији Панчева

На простору банатске границе још 1774. године су постављени „принципи новог општег школског и просветног система“, а 1829. године уведена је општа наставна обавеза за сву омладину способну за школу. Крајем 18. века у граду Панчеву је, осим четвороразредне нормалне школе, постојало још седам тривијалних школа, а већ 1802. - математичка и девојачка школа. Истовремено су осниване школе и у насељеним местима које су општине издржавале, а новим „епохалним реформама школство је реорганизирано и подигнуто на висок степен“ тако да је „наш крај чак и западне провинције претекао“ (Милекер, 2004:53-55,76). Током 1776. основана је и „нормално уређена школа“ у селу Омољица у којој је настава трајала две године „по цео дан од 7. до 9. године, после чега је имала да дође, у недељне и празничне дане, кроз даље две године пофторна настава“, тј. верска настава у цркви. Дејство школе није изостајало будући да је посећивање наставе у српским школама „током школске 1843/4. са 100% било боље него у камералу и свуда“, истиче Милекер. Двеста година након оснивања, основна школа „Доситеј Обрадовић“ у Омољци која је током свог постојања често мењала локације, 1974. се преселила у нову зграду у којој ради и данас. Иако баштини једну од најстаријих традиција европског школског система, она годишњицу оснивања броји од уселења, заборављајући читава два века претходног искуства. Просветни систем који је у прошлости, како у погледу обухвата, тако и практичне примене знања, доносио изванредне резултате, данас је суочен с чињеницом да више од 40 одсто становништва након основног не наставља даље школовање, или не завршава ни обавезно основно образовање. Кроз садржаје савремених наставних програма којима се ширила спољашња култура од малог значаја за начин живота и рада на селу, образовање је тежило да буде средство за издизање изнад сељачког живота, а не средство за његово унапређење и развијање. Зато школе код сеоског становништва нису успеле да развију потребу за стицањем знања, што – према индикаторима Стратегије за смањење сиромаштва (Влада РС, 2003) у свим руралним подручјима у Србији генерише материјално и духовно сиромаштво.

Сапир је сваку дубоку промену у току цивилизације, нарочито сваку промену у њеној економској основи – каква је била индустријализација праћена модернизацијом, урбанизацијом и организовано инкултурацијом, видео као узрок чија је последица растурање система културних вредности, те њиховог преприлагођавања. У случају доминације спољашње културе, као уско локализованог културног модела који свој утицај шири далеко изван своје ограничене урбане сфере „она то може да чини једино по цену разводњавања духа, сразмерно удаљавању од свог дома, те по цену изрођавања у подражајно шепурење. Кад бисмо јасније схватили шта све подразумева брзо ширење или наметање једне културе, до које мере она осваја кршећи зачетке здравијих самосталних изданака, мање бисмо били ради да добродошлицом поздрављамо тенденције уједноображавања, и мање спремни да их сматрамо напреднима по природи. Култура се лако може подстаћи споља, али њено потискивање другом културом, била ова надмоћна или не, није никакав културни добитак (...) Управо зато свако свесно настојање да се једна култура наметне непосредно и на брзину, ма колико да је подупрта добром вољом, јесте насртај на дух. Када се још не поткрепљује добром вољом већ вољном бездушносту, такав покушај је највећи могући злочин против људског духа – наимае, он је тада само порицање културе“ (Сапир, 1974:96).

Данас, у транзиционој Србији суоченој са дугорочним последицама тоталитарног система „диктатуре над потребама“ и организованог

институционализованог наметања спољашње културе, културна политика је пред избором: даље порицање културе или уравнотежење деловања (Matarasso, Landry, 2003:8) и демократизација просветног и културног система?

Ендогени и егзогени развој

Наредна дилема: ендогени или егзогени ресурси - односи се на дихотомију унутрашњи - спољашњи ресурси одрживог развоја друштва будући да се „доба развоја“ (Закс, 2001) од почетка индустријализације до данас, засновано на спољашњим ресурсима, завршава светском економском и финансијском кризом. Она показује све недостатке егзогене политике као једног посебног стања духа, а како се ово раздобље ближи крају, све боље се види да је угрожено или уништено оно што није непосредно служило индустријском развоју који је постао *raison d'etat* (Нанди, 2001:11). Земља је испражњена и непрестано рањавана, природа је загађена штетним супстанцама, културна разноликост је изгубљена хомогенизацијом и „вестернизацијом света“ (Закс, 2001:6,8,24), а права - унутрашња култура (Сапир, 1974:75) и традиционална искуства из прошлости настала у интеракцији човека и природе су заборављени. Некадашњу унутрашњу културу заменила је спољашња - чији су циљеви били усмерени на социоекономски развој потрошачког друштва којим су управљали „тржиште, држава и наука као велике универзализујуће силе“ (Закс, 2001:8).

Студија случаја: Индустријализација Панчева и развој тржишта

Опште је познато да је бечки двор у свему третирао Банат као своје "изузетно - експериментално" подручје (Ерлер, 2003), готово резервисано за насељавање и колонизацију Немаца, полажући велику наду у њихово производно искуство и привређивање. Зато и не чуди што је модернизација и индустријализација на овом простору започела већ почетком 18. века. Од тада, па све до прве деценије 21. века, на територији Панчева као индустријског и трговачког центра Југоисточног Баната, било је четири таласа индустријализације. Први је започео за време Аустро-Угарске монархије већ 1722.оснивањем пиваре и ерарске суваче (државни млин). Индустрија је у том периоду била заснована на преради ратарских култура које су добро рађале на плодној банатској земљи богатој водама. Захваљујући култивисању «луда» почела је и производња свиле, уведена 1733. Основана је и фабрика сукна за униформисање војске (1765) и Завод за одмотавање свиле (1769). Други талас у време Краљевине Југославије – трајао је од 1931-1939. У том периоду основано је седам фабрика: фабрика сијалица (1931), прва механичка фабрика стакла за прозоре (1932), индустрија намештаја и грађевинске столарије (1934), фабрика скроба (1937), фабрика авиона (1937), предионица, бродоградилиште, велики житни силоси (1938) и фабрика бетонских производа (1939). Након завршетка II светског рата, започео је трећи талас: основан је шумско-индустријски комбинат (1946), ћурчијско-кожарска радионица Земљорадничке задруге – будућа Крзнара, фабрика обуће (1955) а 1956. је донета одлука о подизању петрохемијског комплекса. У време када су изграђене прве фабрике овог комплекса: Азотара (1962) и Рафинерија (1968), прекинут је рад „Свиларе“ (1967) - једне од најстаријих фабрика у граду. Пређашњи релативно избалансиран ендогено-егзогени концепт развоја, замењен егзогеним, створио је индустрију која загађује животну средину и угрожава унутрашње ресурсе. Технологија прераде нафте и нафтних деривата је неколико деценија носила у себи обећање да ће спасити људе „од зноја, тешког рада и суза“ све док се крајем 20. века није „обелоданила

тајна да је та нада обична измишљотина“ (Закс, 2001:6). Четврти талас индустријализације на самом крају 20. века покренуо је приватни сектор па је тако само у селу Омољница основано неколико приватних предузећа на принципу уравнотеженог коришћења унутрашњих и спољашњих ресурса: „Бос бетон“ као породично предузеће за изградњу ограда и производњу бетонске галантерије основано седамдесетих година 20. века које од 1994. наставља да води друга генерација; први приватни млин у Јужном Банату „Млин“ (предузеће основано 1992. у старом млину евидентираном као индустријско-техничко наслеђе); „БиС рециклажни центар“ електронског и електричног отпада основан 2006. с мисијом да допринесе квалитету живота и очувању животне средине. Међутим, најзначајнији унутрашњи развојни ресурси овог дела Баната – плодна земља и богатство вода, још увек су неискоришћени, па држава преговара са Уједињеним арапским емиратима о продаји земљишта, чишћењу запуштених канала за наводњавање, обнови флоте речног бродарства и изградњи луке у Панчеву.

Унутрашњи ресурси су обезвређени, занемарени и запуштени, а спољашњи више не садрже развојне потенцијале. Суочено с последицама јавних практичних политика које се огледају у кризи културе, економије и глобалним еколошким катастрофама, савремено друштво ствара нове стратегије развоја. Заједно са иновативним креативним економијама и очувањем природе, развија се свест да културни развој - ендогени (заснован на унутрашњим ресурсима конкретне територије)³ и егзогени (изазван или подстакнут спољним чиниоцима), подразумева процес напретка у свим доменима људских активности и живота. Он се схвата као „последица међусобних утицаја различитих култура, економског просперитета, технолошког развоја, промене друштвено-политичког система итд“ (Драгићевић-Шешић, Стојковић, 2011:63).

Развија се концепт територијално вођене културне политике (*territory driven cultural policy*) који подразумева преузимање одговорности за подизање квалитета културног живота (Драгићевић Шешић, Драгојевић, 2006) кроз управљање активностима и ресурсима на административно уређеној територији, било да се ради о територији покрајине, региона, града или општине (Ђукић, 2012:64). То подразумева окретање унутрашњим ресурсима једног сасвим конкретног места и културни функционализам (Драгићевић-Шешић, Драгојевић, 2005:21) као посебан модел деловања у култури. Он се разликује од културног дифузионизма по инвентивности, динамичности, дисперзивности и партиципацији различитих локалних актера који делују унутар јавног, приватног и цивилног сектора. Фокусиран на културни живот локалне заједнице, а не на елитну културу као доминантни модел, он афирмише различите културне моделе који одговарају на различите културне потребе грађана. С друге стране, територијално вођена културна политика не искључује спољашње ресурсе већ креаторима локалних јавних практичних политика нуди могућност комплексног интегративног приступа који, наместо да бира између унутрашњих и спољашњих ресурса, пажљиво анализира где се, на спектру између њих, практична локална политика тренутно

³ СЕМАТ, “Glossary key expressions used in spatial development policies in Europe“, European Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning (Lisbon, Council of Europe, 2006), <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/cemat/versionglossaire/Croate.pdf> (преузето 30. 11. 2012).

налази и где би требало да се налази у будућности са становишта концепта одрживог развоја друштва.

Сеоски и градски начин живота

Следећа социјална дилема, у великој мери повезана са две претходне, односи се на дихотомију село - град и питање избора између сеоског и градског начина живота и дихотомних културних идентитета (Ђукић Дојчиновић, 1997; Ђукић 2012) о чему деценијама нису вођене дебате иако на селу живи нешто мање од половине укупног становништва Србије. Резултат тога је непостојање културне политике према селу засноване на очувању и развоју разноликости (УНЕСКО Конвенција о заштити разноликих културних израза, 2005).

Тринаест година након демократских промена у Србији, структурална реформа сеоског културног подсистема није спроведена нити је сеоска културна и образовна инфраструктура трансформисана. У недостатку дефинисане културне политике према селу, јавне установе настављају да обављају своју мисију као у време тоталитарног режима друге Југославије (Ђукић, 2012:207-228). Сврха јавних практичних политика вођених у том периоду, са незнатним разликама, био је наметање јединственог модела друштвеног понашања на штету културне разноликости између града и села. Такав унитарни модел који је захтевао економски и културни преображај села, као основно начело имао је укидање разлика (Ђукић Дојчиновић, 1997:21-31). Стратешки циљ који је произилазио из таквог начела био је преображај непожељног идентитета сељаштва (Ђукић Дојчиновић, 1997: 67-70) супротно његовој дефиницији «стимулативног богатства које повећава могућност процвата људске врсте и подстиче сваки народ и сваку групу да црпе снагу из своје прошлости, те да прихвата спољашње утицаје који су у складу са његовим властитим особеностима и тако настави процес властитог стварања» (Бутефночет, 1978:112-118). Основне карактеристике тог идентитета: економска самодовољност и културна аутономија (Мендрас,1986:9) огледале су се у власништву над земљом као основном вредности сеоског начина живота из које су произиласиле све друге вредности. Тачније, културе рада је генерисала вредносне системе који су као обрасци мишљења и понашања, били сасвим различити од образаца мишљења и понашања градског становништва.

Те разлике питање дихотомије село-град доводе у непосредну везу са претходне две дихотомије. Веза је сада лакше уочљива будући да је претходна анализа показала да је мета тоталитарног режима заправо била унутрашња култура села као основни ендогени развојни ресурс који је омогућавао сеоским заједницама да се одупру снажном притиску спољашњих чинилаца развоја - хомогенизације и уједначавања. Поред културе рада, друга одлика унутрашње културе села била је породице унутар које су се одвијале све животне функције. Унутар ње се производило, организовала потрошња, нега, васпитање и заштита деце и вршила контрола свих значајнијих догађаја у животу заједнице и појединца. Дакле, у предратном селу нису биле разгранате институције које би организовано вршиле самосталне функције изван породице. Међутим, после II светског рата, у социјално ткиво села почеле су да се инкорпорирају многобројне друштвене институције које су репрезентовале политику партије на власти и глобалне друштвене токове развоја.

У таквом институционализованом оквиру, културно-просветне установе и организације биле су значајан актер изградње новог политичког, социјалног, економског и културног система. Почетком седамдесетих већ се могло констатовати да њихово присуство на селу директно или индиректно утиче на укупни културни развој, а како се веровало “и појачавају започет раскид са прошлoшћу, олакшавајући појаву многих нових односа и друштвених циљева” (Сударски, 1971:751). Одговор на стварне културне и образовне потребе људи уступило је место идејном и политичком обликовању “новог човека” који би подједнако био “по мери” партијске идеологије као и идеологије «доба развоја». Тај захтев за жртвовањем индивидуалних интереса у корист вишег циља као један од узрока друштвене кризе последњих деценија 20.века (Голубовић, 1988) показује да у културна политика транзиционе Србије, у складу са УНЕСКО Декларацијом о културним политикама (Мексико сити, 1982) данас треба да тражи начине да вредности сеоског начина живота одрже виталност доприносећи виталности сеоских заједница и читавог друштва.

Инхерентне унутрашње вредности села биле су препознате као «реакционарне» и «назадне» иако су по својој природи, заправо, биле опозиционе. Имајући у виду да је режим тежио «подруштвљавању» имовине, приватно власништво над земљом је представљало највећу претњу недемократском режиму. Економска самодовољност сељаштва удружена са културном аутономијом, схваћена је као жариште опозиционог деловања које је Партија настојала да «сузбије» читавим низом мера усмерених на самоуправни социјалистички преображај села (Стојаков, 1980:13).

Велики број људи одбачен од „напредног сектора“ и удаљен од старих начина живота, постао је изгнаник у властитој земљи принуђен да се сналази између традиције и модернитета (Закс, 2001:8). Последица такве јавне практичне политике наметнуте „од горе“ био је заборав традиционалних културних образаца, искустава и вредности. Сељаштво преплављује урбана култура (Мендрас,1986:9), али – како Сапир каже, по цену разводњавања духа, сразмерно удаљавању од свог дома.

Студија случаја: Памћење библиотеке Дома културе у Омољници

Библиотека Дома културе смештена је у складно уређеном простору којим доминира копија слике великог формата „Сеоба Срба“ Паје Јовановића. Међутим, она нема завичајни фонд, нити позајмљује завичајну грађу, већ се чак и штампана издања објављена у селу (листови *Живот села, Омољчанин*) шаљу Градској библиотеци у Панчеву. Будући да није програмирана као установа памћења (Трифунувић, 2010:155) богате историје и традиције села, она не „памти“ ни Велику сеобу под патријархом Чарнојевићем приказану на изложеној слици, нити успоставља везу између сеоба и насељавања места. Иако редовно обнавља књижни фонд, није набавила књиге Историјског архива у Панчеву управо о насељавању, култури, просвети, привреди и другим друштвеним питањима Омољнице у време банатске границе које су понуђене бесплатно. Тиме она не омогућава грађанима, у складу са „Законом о библиотечко-информационој делатности“, приступ „информацијама, знањима и идејама“ о култури села, како би их боље разумели, сагледали њихове импликације и на њиховим поукама развијали нове савремене концепте живота. Библиотека ове читалачке потребе није идентификовала, нити развила код становништва, те их својим услугама и не задовољава. На питање: „зашто не поседује писане изворе о

насељавању и историји села⁴, библиотекарка је одговорила да се ретко показује интересовање за таквим књигама због чега их они и не набављају. Деценијама не мењајући структуру коришћења књижног фонда и методе рада, оријентише се скоро искључиво на постојеће читалачке навике. Таква политика утиче да број корисника током година значајно опада: док је 1984. износио више до 11 одсто становништва, 1988. се смањило на око 8 одсто (Ђукић Дојчиновић, 1995:210) да би 2008. пао на мање од 3 одсто са свега 100-200 чланова – што је просек за сва села у Панчеву⁵.

Преостали, иако значајно смањен потенцијал села за културну еволуцију који је „опстао упркос развоју“ (Закс, 1999:8) пренет је у градске музеје, архиве и библиотеке које сељаштво није посећивало. На тај начин је материјална и нематеријална културна баштина скоро у потпуности одвојена од сеоског становништва које ју је генерацијама уназад стварало, а данас је одвојена и од градског становништва будући да је већина музеја затворена због недостатка средстава за адаптацију и стварање оптималних услова за рад и излагање музејских предмета. Тако излази да је прекинуто институционално сећање и памћење тековина прошлости, а баштини ускраћена могућност да утиче на развој савременог друштва.

Студија случаја: Старчевачка култура испод земље

Стваралаштво на селу сеже чак до раног неолита када се у време појаве значајних иновација на централном Балкану, на територији Панчева, приближно између 5300 и 4500. п. н. е., развила «Старчевачка култура». Изузетно значајни покретни налази откривени током више археолошких експедиција у селу Старчево, почев од 1912. све до 1970. пренети су у музеје у Београду и Панчеву. Локалитет је «конзервиран» наносима земље⁶, тако да *in situ* нема материјалних и нематеријалних трагова непокретног културног добра на којем су, пре седам хиљада година – захваљујући близини Дунава и плодној земљи, развијене епохалне иновације у начину живота: до тада номадско становништво је почело да ствара трајна стамбена насеља у којима су за исхрану култивисане ратарске културе од припитомљених биљака (пшеница и јечам) и узгајане домаће животиње (говече, свиња, овца и коза). Локалитет по којем је најстарија културна група старијег неолита на овом делу Балкана добила име «Старчевачка култура», 1990. је проглашен за Споменик културе од изузетног значаја, али на самом локалитету током читавог века није постављено чак ни обележје које указује на ово епонимно налазиште ранонеолитске културе.

Ако са ове временске дистанце покушамо објективно да сагледамо непосредну прошлост краја 20. века, увидећемо да некадашње идеолошки циљеви данас не могу да буду концептуална основа демократског нео-либералног друштва у транзицији у којем доминира културни плурализам – како у погледу плурализма власништва и тржишта, тако и политичког плурализма (Драгојевић, 1999:7). Ово будући да приватно власништво над земљом као основним ресурсом културног и економског развоја села које је режим дефинисао као претњу, данас са становишта тржишне економије – представља снагу и могућност одрживог развоја друштва у

⁴ Интервју спроведен августа 2012.

⁵ Недељни лист *Панчевац*, <http://www.pancevac-online.rs/arhiva/14029/08kultura.htm>. (преузето 10. 1. 2013).

⁶ Недељник *Време* <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=924851> (преузето 10. 1. 2013)

којем сви грађани могу да остварују утицај на укупну сферу власти. С друге стране, сасвим је разумљиво да савремено друштво чија је основна вредност слободно тржиште, прихвата вредности спољашње културе која се све брже шири глобалним тржиштем и новим технологијама, настављајући да занемарује појединца и урушава ендogene ресурсе који су у прошлости, захваљујући геостратешком положају и природним потенцијалима – од раног неолита па све до друге половине 20. века омогућавали развој иновација епохалног транснационалног карактера (Старчевачка култура, рана фаза индустријске револуције, зачеци европског просветног система и сл).

Демократски систем ни 30 година након активне иделошке борбе против опозиционих елемената сеоске културе, и даље не препознаје сеоско становништво као маргинализовану друштвену групу коју је потребно укључити у друштвени и културни развој. Ни једна системска мера у области културе није практично примењена, нити је дебатована у јавности. Културна јавност у Србији није заинтересована за проблеме села, нити препознаје разноликост културних израза и идентитета у селу и граду (УНЕСКО Конвенција, 2005) као стимулативно богатство које треба сачувати од заборављања, развијати, унапређивати и пренети будућим генерацијама. Од Другог светског рата на овамо, око 50% сеоског становништва је напустило село, тако да од 90% раних педесетих, сада на селу живи око 40% укупног становништва Србије⁷. Ако се у блиској будућности не предузму подстицајне мере културног развоја села, за наредних 50 година би села могла потпуно да се испразне чиме би потенцијал разноликости културних израза трајно и неповратно био уништен.

Закључак: нови концепт одрживог развоја

Да би се понављање грешака могло избећи, развојне шансе 21. века се налазе у демократизацији националног културног система и подизању његових капацитета за уравнотежење деловања (Matarasso, Landry, 2003:8) на дихотомне факторе одрживог развоја друштва. Кључ одрживости могао би бити у коришћењу спољашњих чинилаца – укључујући спољашњу културу, да би се активирали унутрашњи развојни ресурси и унутрашња култура. То би омогућило да локалне заједнице – градске и сеоске, са својим унутрашњим потенцијалима постану простор у коме спољашњи чиниоци «од горе на доле» подстичу креативност, иновације и нове креативне и иновативне предузетничке иницијативе «од доле на горе».

Овакав концепт одрживог уравнотеженог ендогено-егзогеног развоја подразумева системска решења очувања, преношења и коришћења традиционалних знања и организације који се могу научити и надоградити кроз различите формалне и неформалне облике учења у градским и сеоским школама, установама и организацијама културе. То захтева иницирање транскултуралног и интеркултурног дијалога свих културних група у додиру и међуодносу на локалном и националном, односно међународном нивоу (Драгојевић, 1999; Драгићевић

⁷ Према процени Републичког завода за статистику за 2008. годину у насељима које статистика води као „остала“ (што укључује сеоска и приградска насеља) живи 41, 84 % становништва Србије.

Шешић, Драгојевић, 2004) као системског дела културно-образовног процеса с циљем да се успостави интерактиван однос између актера који репрезентују идејне концепте два екстремна пола дихотомија од којих је доминантни фаворизован од стране јавне практичне политике, а маргинализовани - предмет рестрикције и репресије. Криза савремене урбано-индустријске цивилизације је прилика да се кроз интеркултурално образовање боље упознају ти потиснути идејни концепти на другом полу дихотомија, те да се у њима нађу вредности које би вредело обновити, па и уградити у данашње социјално ткиво. Са становишта културне политике, такав приступ јавне практичне политике „од горе“ створио би основне претпоставке за социјалну, културну и економску интеграцију културно различитих друштвених група и друштава. Назван „једнаки у достојанству“ и дефинисан у Белој књизи интеркултурног дијалога Савета Европе, он - кроз ИКД и социјалну кохезију негује једнакост, људско достојанство и смисао заједничког циља. Тежи да развије дубље разумевање различитих погледа и пракси, повећа сарадњу и учествовање, подстакне слободу да се направи избор, оснажи развој и трансформацију појединца и промовише међусобну толеранцију и уважавање (Бела књига о интеркултурном дијалогу 2008: 12)⁸.

У томе посебно значајну улогу могу имати културно-образовни и уметнички програми и пројекти јавног, приватног и цивилног сектора који применом партиципативности и других савремених метода менаџмента у култури могу допринети да материјална и нематеријална културна баштина постане физички, емоционално и интелектуално доступна градском и сеоском становништву. Нарочиту улогу могу имати сеоске школе и библиотеке које до сада нису демонстрирале свест о вредности културног наслеђа села, нити о својој улози у његовој заштити, очувању, преношењу и коришћењу. У заједницама у којима су ова два типа културно-образовних установа организационо одвојена, школе и библиотеке представљају комплементарни институционални оквир потенцијалног партнерства за одрживи развој локалне заједнице. На то упућују и савремене културне политике које у многим европским државама последњих година интензивно подстичу програме и пројекте сећања и памћења. С тим у складу и у Србији су 2007. основане Комисија за интеркултурални дијалог и Комисија за културу сећања, али је њихово деловање било временски и концептуално ограничено те се нису бавиле питањима која овде анализирамо.

Будући су библиотеке програмиране као установе памћења, оснивање сеоског завичајног фонда, или завичајне збирке, као ново системско решење културне политике које до сада није постојало - био би први корак ка физичкој доступности наслеђа сеоском становништву које је политиком „диктатуре над потребама“ и „преображаја села“ од њега било одвојено. Други корак би, кроз хоризонтална мултифункционална или уланчана стратешка партнерства (Драгићевић-Шешић, Драгојевић, 2004) са школама и другим заинтересованим актерима у селу и граду, подразумевао диверсификацију програма с циљем да се интерпретира вредност и значај баштине за савремено друштво и тиме је учине

⁸ http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_SerbianVersion.pdf
Приступљено 18.марта 2013.

емоционално и интелектуално доступном различитим друштвеним групама у градовима и селима Србије. Интерпретација би, као интегрални део процеса стварања наратива, обухватала и едукативне програме за развој вештина и способности креирања програма и пројеката креативне индустрије инспирисаних баштином. На тај начин актери у јавном, приватном и цивилном сектору друштва могу стварати географске и функционалне кластере (Јовичић, Микић, 2006:67) те једни другима преносити компетенције, вештине, искуства, контакте, али и средства. Подизање интеркултуралних капацитета, водило би не само ка социјалној кохезији већ и ка развоју културних и креативних индустрија које омогућавају креирање нових радних места и запошљавање у области културе (Ђукић, 2012). Коначно трећи корак - јавно деловање и промоције које би их пратиле, подстакло би локално становништво да кроз поклоне и легате партиципирају у стварању завичајних фондова и коришћењу прикупљене грађе о настанку и развоју места. То би повећало број корисника библиотечких услуга, омогућило им да стекну знања о историји, привреди и култури на укупној територији града – заједно са сеоским залеђем, развију свест да села једнако као град доприносе одрживом развоју региона, те да стечено знање васпитањем преносе наредним генерацијама.

На локалном нивоу, тако успостављена социјална кохезија кроз интеркултурни дијалог заснован на поштовању различитих урбаних и руралних вредносних образаца, пракси и организација у прошлости, као и садашњости, допринела би развоју ефикаснијег и ефективнијег модела уравнотеженог деловања на кључне факторе одрживог економског и културног развоја локалних заједница на укупној територији Србије.

Коришћена литература

Бутефночет, Мустафа (1978) Идеја националне културе и културни идентитет, У: Културни радник број 3, Загреб, страна 112-118

Голубовић, Загорка (1984) Зашто диктатура над потребама није социјализам, У: Социологија 1-2, Београд

Голубовић, Загорка (1988), Криза идентитета савременог југословенског друштва, Београд: Филип Вишњић

Голубовић, Загорка, Јарић, Исидора (2010) Културни преображај Србије, Београд: Службени гласник, Res publica

Закс, Вофганг (2001) Речник развоја, Нови Сад: Светови

Јовичић, Светлана, Микић Христина (2006), Креативне индустрије у Србији, Београд: Британски савет Србија и Црна Гора

Креативни сектор (2010) приредио др Гојко Рикаловић, Култура број 128, Београд: Завод за проучавање културног развоја

Креативна Србија: нови правац развоја (2011) уредник др Гојко Рикаловић, Београд: Anonimus said

Deklaracion ofn Cultural Policies (1982), Woirdl conference on cultural Policies, Mexico City: UNESCO

Dragicevic Sestic, Milena, Dragojevic, Sanjin (2006) Imagined divides in: Transcultural Europe, ed. Ulrike H. Meinhof, Лондон: Palgrave publisher.p. 43-57

Драгићевић Шешић, Милена. Драгојевић, Сањин (2004) Интеркултурна медијација на Балкану. Сарајево: ОКО

Драгићевић Шешић, Милена, Драгојевић, Сањин (2005) Менаџмент уметности у турбулентним околностима, Београд:Клио

Драгићевић Шешић, Милена, Стојковић, Бранимир (2011) Култура, менаџмент, анимација, маркетинг, Београд:Клио

Dragojević, Sanjin (1999) Multikulturalizam, interkulturalizam, transkulturalizam, pluriukulturalizam: suprotstavljeni ili nadopunjujući koncepti, Kultura, etičnost, identitet, urednik Jadranka Čačić-Kumpes, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo

Ђукић, Весна (2012) Држава и култура, студије савремене културне политике, Београд: Факултет драмских уметности

Ђукић Дојчиновић, Весна (1997) Право на разлике село-град, Београд: Задужбина Андрејевић

Ђукић Дојчиновић, Весна (1995) Утицај организације културних делатности на обликовање културног живота села, докторска дисертација, Београд: Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду

Ђукић, Весна (2012) Утицај културне политике на развој креативне економије и тржиште рада у Србији, Култура и друштвени развој, Београд: Мегатренд универзитет

Ерлер, Јохан Јакоб (2003) Банат, Панчево: Историјски архив из Панчева, Књижара Прота Васа, Општинска библиотека Опово

Закс, Волфганг (2001) Речник развоја, водич кроз знање као моћ, Нови Сад: Светови

Matarasso, Francois, Landry Charles (1999) Balancing act: twenty-one strategic dilemmas in cultural policy. Strasbourg Cedex: Council of Europe Publishing

Милекер, Срећко (2004) Историја банатске војничке границе 1764-1873. Панчево: Историјски архив

Мендрас, Хенри (1986) Сељачка друштва, Загреб: Глобус

Нанди, Ашис, Држава, У: Закс, Волфганг (2001) Речник развоја, водич кроз знање као моћ, Нови Сад: Светови, стр.11-24

Сапир, Едвард (1974) Огледи из културне антропологије. Превео Александар И. Спасић. Београд: Бигз.

Стојаков, др Светислав (1980) Актуелна идејно-политичка питања социјалистичког самоуправног преображаја културе (уводно излагање на седници Председништва ПК СКВ у НС), У: Актуелности, Нови Сад: ПК СКВ, мај 1980., стр. 13.

Сударски, Витомир (1971) Село и култура, У: Конгрес културне акције СР Србије, Крагујевац, стр. 751

Трифуновић, Богдан (2010) Завичајне дигиталне библиотеке, У: Електронске библиотеке, Култура број 129, Београд: Завод за проучавање културног развоја, стр. 155-182

Хелер, Агнес, Маркус, Ђерђ, Фехер Ференц (1986) Диктатура над потребама, Београд: Рад

Цветичанин, Предраг (2011) Ванинституционални актери културних политика у Србији, Црној Гори и Македонији, Ниш: Центар за емпиријске студије